

Etnisitet, nasjonalisme og minoriteter: Begrepsavklaring og noen kritiske refleksjoner

Av Thomas Hylland Eriksen

På de nærmeste sidene skal jeg foreslå et begrepsmessig rammeverk for den politiske diskurs om rettigheter til selvbestemmelse for statsløse folk, og vil deretter påpeke noen allmenne paradokser og dilemmaer ved nasjonalistisk ideologi. Nasjonalismen er en tvetydig type ideologi sett i forhold til menneskerettigheter og demokratiske prinsipper om rettferdighet — den har både splittende og samlende aspekter, og kan gå inn for like rettigheter såvel som diskriminering og forskjellsbehandling. I denne artikkelens annen del vil det hovedsakelig fokuseres på nasjonalismens problematiske aspekter; altså hvordan den kan komme i konflikt med mennesker som ikke er medlemmer av nasjonen; først og fremst minoriteter, men også utlendinger. Skjønt disse tankene opprinnelig ble presentert ved et seminar om sikhenes uavhengighetsbevegelse i Punjab (eller «Khalistan»),¹ tror jeg de følgende teoretiske overveielsene kan ha allmenn relevans. Jeg skylder å gjøre oppmerksom på at det er mange aspekter ved forholdet mellom stater og etniske minoriteter som ikke blir tatt opp her; på den annen side er det mitt håp at de aspektene som faktisk

blir diskutert, kan være relevante for en forståelse av et vidt spekter av minoritetssituasjoner.

Fra Edens hage til Babels tårn

Vår tids oppblomstring av etniske bevegelse og sporadiske opptrapping av etniske konflikter — som i mangt og meget er uttrykk for en global prosess — blir stundom beskrevet som et paradoksalt fenomen. Snarere enn å forsvinne, eller å miste sin betydning, i moderne samfunn, har etnisitet mange steder blitt stadig viktigere, både som prinsipp for politisk organisasjon og som fokus for personlig identitet. Der etnisitet tidligere ble betraktet av mange forskere som en atavistisk overlevning eller et «kulturelt etter-slep», blir etnisitet nå i tiltagende grad ansett som et *iboende trekk ved modernitet* (jfr. Friedman 1990). Tidligere var det vanlig å anta at kulturforskjeller — som etnisitet eksplisitt gir uttrykk for — ville miste sin betydning i moderne nasjonalstater, og at etniske lojalitetsbånd smått om senn ville bli erstattet av klasselojalitet og andre over-etniske ideologier. Imidlertid er det blitt mer og mer tydelig at etnisitet faktisk ofte antar politisk betydning først når ulike grupper blir integrert i en nasjonalstat. Overgangen fra Edens hage til Babels tårn er altså — tilsynelatende paradoksalt — primært et resultat av *kontakt* mellom ulike grupper, og skyldes følgelig ikke *isolasjon*. Først i det øyeblikk en gruppe kommer i en situasjon der den får regelmessig og vedvarende kontakt med

Eriksen, Thomas Hylland, f. 1962, dr. polit. (sosialantropologi), Universitetet i Oslo. Forsker ved PRIO (Institutt for fredsforskning, Oslo). Arbeider med spørsmål som har å gjøre med sosial identitet og integrasjon i komplekse samfunn.

andre grupper, blir dens medlemmer i stand til å utvikle en refleksiv selvbevissthet om gruppens særpreg, samt en forestilling om at de er bærere av en unik tradisjon. Bare gjennom kontakt med representanter for fremmed kultur er det mulig å oppdage, og utvikle en selvbevissthet om, at en selv «har en kultur». Folk blir altså til et folk gjennom å oppdage, og definere, sin forskjellighet vis-à-vis andre.

Perspektiver på etnisitet

I faglitteraturen, særlig den antropologiske, har etnisitet blitt behandlet hovedsakelig fra to ulike, skjønt komplementære, perspektiver. Ifølge «instrumentalistisk» teori dreier etnisitet seg først og fremst om en bestemt type politisk organisasjon (f.eks. Cohen 1974) hvor konkurranse om knappe ressurser får form av konkurranse mellom etniske grupper. Den andre hovedretningen, «primordialismen», vektlegger den etniske *mythos* og gruppens påståtte historiske kontinuitet som en avgjørende faktor for personlig identitet og tilhørighet (f.eks. Epstein 1978). Skjønt ingen av disse teoriene alene er helt tilfredsstillende etter mitt syn, indikerer de — sett under ett — at etnisitet på samme tid har en sterk emosjonell appell og et sterkt politisk mobiliseringspotensial. I en konfliktsituasjon kan denne kombinasjonen naturligvis være eksplosiv.

Det finnes mange «typer» av etniske grupper i verden, og bare en håndfull av dem er «proto-nasjoner» som sikhenes i Punjab; det vil si at deres ledere krever at gruppen skal få sin egen stat. Innvandrerminderiteter i storbyer og urbefolkninger krever ikke full selvstendighet, men på flere måter kan deres situasjon likevel være sammenlignbar med sikhenes og andre uavhengighetsbevegelsers situasjon. Den mest iøynefallende fellesnevneren for så godt som alle etniske minoritetssituasjoner i verden i dag, er i så måte

den moderne nasjonalstat, som alle minoriteter må forholde seg til. Stilt overfor statens krav om formell likhet og, som en konsekvens, dens stundom diskriminerende praksiser, krever etniske minoriteter og proto-nasjoner over hele verden varierende grader av autonomi — fra retten til å praktisere sin religion til full politisk selvstendighet. I FN's menneskerettighetserklæring heter det at alle mennesker har «rett til en nasjonalitet». Sett fra et minoritetssynspunkt kan dette omformuleres til at alle mennesker i våre dager er *tvunget til å være statsborgere*.

Etnisitet og kultur

Lojale medlemmer av etniske grupper vektlegger gruppens (presumptive) felles avstamning; gruppen har nesten alltid en felles opprinnelsesmyte, og har vanligvis også en endogam ideologi (man forventes ikke å gifte seg ut av gruppen). De aspekter ved kultur som brukes for å skille medlemmene av gruppen fra naboene, varierer sterkt i ulike kontekster. Som antropologisk forskning fra de siste tre år har vist, er det ikke de faktiske kulturforskjellene mellom ulike grupper som skaper etnisitet, men snarere det at gruppemedlemmene og/eller deres naboer insisterer på at slike forskjeller er viktige, og at de gjøres relevante i samhandling (Barth 1969). Kulturforskjellene som sådan kan synes ubetydelige, som i relasjonen mellom kystsamer og nordmenn i de subarktiske fjordområdene i Finnmark (Eidheim 1971), skjønt etnisitet — altså kommuniseringen av kulturforskjeller og opprettholdelsen av grenser mellom gruppene — likevel kan være meget viktig. En etnisk gruppe eksisterer altså forsåvidt som dens medlemmer og/eller dens naboer anerkjenner dens kontinuitet over tid og dens kulturelle særpreg. Følgelig ville det være fåfengt å påpeke at serbere og kroater

ikke burde slåss, ettersom de kulturelt sett står hverandre så nær. Det er ikke den kulturelle avstanden det kommer an på i etniske konflikter, men den sosiale betydning en (i prinsippet hvilken som helst) kulturell forskjell kan få.

Etnisitet har altså ikke noe nødvendig forhold til «objektive kriterier»; det er avhengig av å bli gjort sosialt relevant (Ardener 1989). Fenomenet er med andre ord *ideologisk konstituert*, og mange etniske grupper har medlemmer som ikke anser etnisitet som viktig, men som snarere ønsker å knytte seg til en politisk organisasjon basert på en annen ideologi, for eksempel én basert på klassemedlemskap.

Det er tre teoretiske poenger her, som alle skal få betydning for den senere diskusjonen: (a) Etnisitet skyldes kontakt, ikke isolasjon. (b) Etnisitet er verken naturlig, evigvarende eller entydig. (c) Etnisitet er dynamisk. En implikasjon av dette er at en opptrapning av etnisk konflikt er et resultat av visse former for *samhandling mellom grupper*; det skyldes reaksjoner og motreaksjoner. Sikhenes identitet og etnisk-baserte politiske organisasjon fikk følgelig enorm betydning etter den indiske regjeringens massakre på sikher i Amritsar i 1984. Mer generelt kan en si at en bestemt sosial identitet er viktigst å forsvare for sine bærere når den synes å være truet utenfra.

Nasjonsbegrepet

En nasjon er en etnisk gruppe hvis ledere enten har oppnådd eller strever for å oppnå en stat der denne gruppen er politisk hegemonisk. Nasjoner henter altså normalt sin legitimitet fra etnisitet, og planter denne etniske identiteten i nasjonalstatens symbolikk og organisering. Svake nasjoner, som en del afrikanske nasjoner, mislykkes i å overbevise sine medlemmer om at de har et nasjonalt fellesskap — svært ofte kan de umulig basere seg på

eksisterende etniske fellesskap, men forsøker i stedet å skape et nytt fellesskap (jfr. Smith 1983). Den nasjonale identitet de forsøker å skape, mangler troverdighet fordi den ikke har røtter i et etnisk fellesskap; befolkningen nekter å være med på at nasjonen finnes. Sagt på en annen måte: De enkelte gruppene fremstår stadig som distinkte etniske grupper. Nedenfor skal jeg argumentere for at også slike fler-etniske stater kan utvikle nasjonale fellesskap, men foreløpig må vi slå fast at de fleste av dem er svakt integrert. Sterke nasjoner har på tilsvarende måte lyktes i å overbevise flertallet av sine medlemmer om at de faktisk er et folk; at statsborgerne i sannhet utgjør en nasjon. Vanligvis skyldes det at de kan vise til et språklig, religiøst eller annet historisk fellesskap som grunnlag for nasjonen — med andre ord, at de lyktes i å argumentere for at nasjonen er et gammelt fellesskap.

I likhet med moderne etniske grupper bruker nasjoner *metaforiske slektskapsideologier* for å legitimere seg og for å anskueliggjøre at de finnes. Dette er ideologier som i likhet med slektskapsideologier vektlegger horisontal solidaritet mellom sine medlemmer, som er begrunnet i felles opprinnelse og «blodsband», og som begrenser omfanget av solidariteten til gruppens medlemmer. *Right or wrong, my country*.

En viktig forskjell mellom sosial organisasjon basert på slektskap og nasjoner eller moderne etniske grupper, består i den sistnevnte kategoris behov for å skape solidaritet mellom et meget høyt antall mennesker. Av denne grunn er nasjonen blitt omtalt som et «innbilt fellesskap» (*an imagined community*, Anderson 1983). Dette betyr ikke at nasjonen er mer «oppdiktet» enn andre fellesskap, men at den er abstrakt og postulerer enhet og fellesskap mellom et stort antall mennesker som aldri vil kjenne hverandre personlig. Selve fellesskapet, nasjonen,

er usynlig: det kan ikke observeres, og man må klare å forestille seg at det finnes. Nasjonalisme er derfor dypt avhengig av effektiv spredning av nasjonal ideologi for å «opplyse» innbyggerne om at de tilhører nasjonen, og flere forskere har påpekt betydningen av massemediene (fra Gutenberg og utover) og moderne utdanningsvesen i denne sammenheng (Deutsch 1966, Gellner 1983, Anderson 1983).

Videre er såvel nasjonale som etniske identiteter avhengige av at det skapes kontraster til andre for at de skal være effektive. Det ville ikke ha vært meningsfylt for undertegnede å betegne seg som norsk dersom han ikke kjente til at det fantes svensker og engelskmenn. Slik produksjon av kontraster bidrar til å skape markante grenser mellom oss og dem, og innen rammen av det abstrakte nasjonale fellesskap og nasjonalstatens voldsapparat kan en slik ideologi legitimere konkurranse, konflikt og krig mellom individer som slett ikke har noe personlig utestående med hverandre.

Spenninger mellom nasjoner og minoriteter

Vellykkede nasjonalismer representerer etniske grupper på statsnivå. Den enhet, eller kongruens, de postulerer mellom en kulturell gruppe og en politisk enhet, er virkeliggjort i en eksisterende nasjonalstat. Staten definerer rettigheter og plikter for et enormt antall mennesker, og dens makt kommer til syne blant annet gjennom dens volds- og skatte monopol, dens byråkratiske og juridiske strukturer, dens utdanningssystem hvorved den kan regulere hvilke karrieremuligheter som tilbys, og ofte gjennom et nasjonal-språk og en nasjonal religion. Mens nasjonalismen opprinnelig ble antatt å garantere rettferdighet og likhet for statsborgerne — i motsetning til det føydale systemet den erstattet i Europa — har den også vist seg i stand til å

skape undertrykkelse og brutalitet som er direkte rettet mot utlendinger og mot de statsborgere som ikke ser ut til å tilhøre dens «innbilte fellesskap».

Nasjonalstaten øker mulighetene for etnisk konflikt forsåvidt som den politiske enheten kan inneholde folk som ikke identifiserer seg med den etniske gruppen som er representert gjennom statsapparatet (Eriksen 1991). Under slike omstendigheter, når den nasjonalistiske ideologi («kartet») ikke stemmer overens med den sosiale realitet («terrenget»), har nasjonalstaten hovedsakelig tre muligheter, om vi ser bort fra rene folkemord, tvangsflytting av folkegrupper og flytting av landegrenser. For det første kan den insistere på at de «entropi-resistente elementene» skal assimileres; den kan insistere på at f.eks. bretonere, provençalere og katalanere skal bli franskmenn, at de skal gi avkall på sin gruppeidentitet og sitt morsmål og erstatte dem med en mer omfattende fransk identitet. Skjønt slike assimileringstrategier gjerne antas å «hjelpesvakere stilte grupper» til å oppnå like rettigheter og til å forbedre sin posisjon, kan de ofte medføre betydelig lidelse og tap av verdighet for minoritetenes del, som på en slik måte får lære at deres tradisjon er verdiløs.

Nasjonalstatens andre mulighet kan beskrives som *dominans*, eventuelt tvungen segregering. Dette har vært situasjonen i Sør-Afrika og, i noe mindre grad, i Israel, hvor det ikke er blitt gjort noe systematisk forsøk på å assimilere avmektige grupper (respektivt svarte afrikanere og palestinere), men hvor disse gruppene samtidig har mistet muligheten til å oppnå de samme politiske rettighetene som den dominerende gruppen. Den tredje muligheten består i en overskridelse av nasjonalistisk ideologi; det vil si at man enten går inn for en føderal politisk løsning preget av regional selvbestemmelse, eller at staten går inn for en flerkulturell ideologi, der statsborgerskap ikke

er koblet med en bestemt etnisk identitet. Flere stater regner seg som føderasjoner (Canada, Sveits og Nigeria er eksempler), og noen — spesielt i Afrika — har forsøkt å utvikle en flerkulturell statsideologi. Noen land kan være nasjonalstater i visse henseender og føderasjoner i andre. India, for eksempel, har en svært desentralisert språklig politikk (landet har 14 offisielle språk), og er slik sett en føderasjon. På den annen side er India definitivt politisk dominert av hinduer, som utgjør 80% av befolkningen, og kan i dette henseende betraktes som en nasjonalstat snarere enn en føderasjon.

Minoritetsstrategier

Etniske minoriteter som lever i land der presset til å la seg assimilere er sterkt og/eller dominansen fra den hegemone kulturelle gruppen er påtrengende, har vanligvis tre valgmuligheter — mulighetene Alfred Hirschmann har beskrevet som «exit, voice or loyalty». Den første muligheten består i å la seg assimilere. Historisk har en slik reaksjon vært svært vanlig, enten den rent faktisk har vært frivillig eller ikke. På denne måten har mange etniske grupper forsvunnet fra jordens overflate. Innvandrere til USA, for eksempel, mistet vanligvis sitt språk etter to generasjoner (skjønt deres etniske identitet, som etter hvert fikk svært begrenset sosial betydning, ofte overlevde).

Medlemmer av minoriteter kan også avfinne seg med sin underkastelse eller forsøke å leve i fredelig sameksistens med nasjonalstaten. Som et alternativ til total underkastelse kan de forsøke å forhandle seg frem til begrenset autonomi i f.eks. språklige, religiøse eller lokalpolitiske henseender. Dette er løsningen blant annet samene har valgt, og mange innvandrergupper til europeiske storbyer ser ut til å følge etter.

Den tredje hovedmuligheten består i avstandstagen fra den dominerende nasjonalismen og den eksisterende nasjonalstaten, og følgelig et forsøk på å grunnlegge sin egen stat. Det er en slik situasjon vi står overfor i det nordøstlige Sri Lanka, i Kroatia, i mange av sovjetrepublikkene og i Punjab, og det er under slike omstendigheter at faren for væpnet konflikt mellom gruppene er mest sannsynlig. I disse situasjonene ser minoritetene sin identitet som truet i en så alvorlig grad at exit — utgang — synes å være det eneste alternativet for kulturell overlevelse.

Majoriteter og minoriteter

Begrepene majoritet og minoritet er relative. Skjønt sikhene er en liten minoritet i India (1,9% av befolkningen), utgjør de en majoritet (noe over 60%) i Punjab (Minority Rights Group 1990). Om deres krav om uavhengighet viser seg å bli vellykket, vil de måtte leve med en hindu-minoritet på 35% i sitt uavhengige Khalistan. Med andre ord: Når minoriteter blir majoriteter, oppstår nye minoriteter. Dersom det nåværende antall nasjonalstater fordobles, vil kanskje antallet av minoritetsproblemer også fordobles.

Minoriteter som russere i Latvia, polakker i Litauen, tyrolere i Alto Adige/Süd-Tirol og tyskere i Danmark skiller seg fra mange andre minoritetsgrupper i og med at deres etniske gruppe utgjør en majoritet i et annet, tilgrensende land. Deres eventuelle nasjonalistiske bevegelser omtales gjerne som *irridenta-nasjonalisme*, og tar sikte på en flytting av landegrensene med gjenforening som mål. Ofte kan de reise minoritetskrav med større tyngde enn andre minoriteter fordi de kan håpe på støtte fra sitt etniske hjemland, og ofte har de større muligheter til å beholde sin tradisjon. I prinsippet er slike grupper imidlertid like sårbare som andre minoriteter,

forsåvidt som de er statsborgere i et land der en annen etnisk gruppe utgjør nasjonen.

To paradokser ved nasjonalismen

Disse strategiene, både statens og minoritetenes, er ikke gjensidig utelukkende. Nasjonalstater kan samtidig forfekte både assimilering, dominans og flerkulturell ideologi i ulike henseender; minoriteter kan likeledes, i forskjellige situasjoner eller under varierende omstendigheter, gå inn for assimilasjon, sameksistens og løsrivelse.

Det ligger to paradokser her. For det første kan nasjonalstaten anklages for urettferdighet både om den går inn for likhet og om den går inn for forskjellighet. Dersom staten vektlegger at alle statsborgere skal ha de samme plikter og rettigheter, kan medlemmer av minoriteter få det inntrykk at deres kulturelle særpreg ikke blir respektert, og at de blir diskriminert og diskvalifisert på grunn av sin kultur. Dette har vært situasjonen i Frankrike siden revolusjonen i 1789, hvor den franske stat konsekvent har insistert på at fransk språk skal brukes overalt, og har fremstilt fransk språk som frigjørende og et nødvendig redskap for sosial mobilitet. Men om staten snarere vektlegger retten til kulturelle forskjeller på sitt territorium, vil minoritetsmedlemmer kunne føle at de blir diskriminert av motsatte grunner. Dette har vært tilfellet i Sør-Afrika, hvor afrikanere har gått glipp av de samme muligheter til politisk deltakelse og personlig karriere som hvite, som endog har forsøkt å nekte dem retten til det engelske språk ved å oppmuntre bruken av afrikanske språk. Den offisielle begrunnelsen for denne politikken har vært at hver etnisk gruppe har rett til å bevare sitt særpreg; konsekvensen har vært at store befolkningsgrupper har vært av-

skåret fra konkurranse om felles ressurser.

Det andre paradokset handler om forsøk på å bekjempe nasjonalisme gjennom mer nasjonalisme. Minoriteter, eller «proto-nasjoner», som går inn for full løsrivelse, gjør dette fordi deres ledere ikke finner seg til rette innenfor en nasjonalstat de ikke identifiserer seg med. (Som nevnt ovenfor, skiller nasjonalstaten seg ut gjennom sin *kobling mellom statsmakt og kulturell gruppe*.) Dersom forsøket på løsrivelse er vellykket, vil nye minoritetsproblemer imidlertid kunne oppstå på et nytt nivå. Dette er et iøynefallende aspekt ved f.eks. oppløsningen av Sovjetunionen. Baltiske, kaukasiske og andre territorielt baserte etniske grupper har gått inn for full uavhengighet, og de ønsker å bygge egne stater på etnisk grunnlag. Imidlertid inneholder deres territorier — akkurat som den russisk-dominerte sovjetiske staten — mennesker som ikke passer inn fordi de ikke er medlemmer av nasjonen, altså det etniske «innbilte fellesskap» (jfr. Neumann 1991). Latvia inneholder eksempelvis omkring femti prosent ikke-latviere. Følgelig blir ikke minoritetsproblemene nødvendigvis løst gjennom etableringen av en ny nasjonalstat; i verste fall flyttes de bare til et nytt nivå. Skjønt latviere kunne føle seg undertrykket og ydmyket som borgere i et land dominert av russere, skal det ikke utelukkes at en lignende ydmykelse og undertrykkelse vil kunne erfares av russere som skal leve i et land dominert av latviere, om denne statens eksistens skal legitimeres gjennom nasjonalistisk ideologi.

Et enda mer påfallende uttrykk for dette paradokset synes å være den eritreiske situasjonen. Eritreerne, som har vært ofre for amharisk dominans gjennom generasjoner, ser nå ut til å nærme seg full uavhengighet (pr. oktober 1991). Imidlertid er ikke Eritrea et kulturelt homogent område. Åtte språk snakkes i regionen, og såvel

islam som forskjellige varianter av kristendom er utbredte religioner. Den eritreiske nasjon, som er et rent produkt av kolonitiden, og som i stor grad er blitt holdt sammen i felles motstand mot den felles fiende Etiopia, vil måtte erkjenne sitt interne mangfold så snart fiendens nærvær bortfaller. Velger de tigriña som nasjonalspråk, noe som virker sannsynlig, vil staten trolig raskt møte motstand fra folk som bruker andre språk. Klarer de derimot å bygge staten på en fler-etnisk ideologi som anerkjenner språklig, etnisk og religiøs variasjon som legitim, vil den ha større muligheter til stabilitet og fred.

Nasjonalisme og menneskerettigheter

Utskillelsen av nye nasjonalstater gir ingen garanti for at menneskerettighetene vil få bedre kår i et område. Om deres motstand er vellykket, vil ofrene for andres nasjonalisme selv kunne bli nasjonalistiske undertrykkere. Et tankekors i denne sammenheng er det at det eneste effektive og troverdige mottrekket mot nasjonalistisk dominans i vår tid synes å være at man retter en annen nasjonalisme mot den. Dette kan fortelle oss at nasjonalistisk tenkning og ideologi representerer en umåtelig makt i verden i dag — og at det kan være opportunt å forfølge politiske mål ved å forsøke å fremstå som representant for «et folk».

Det er hovedsakelig to grunner til at det er vanskelig å akseptere tanken om at enhver etnisk gruppe burde ha sin egen nasjonalstat. For det første finnes det kanskje 10 000 etniske grupper i verden, fordelt på omtrent 160 nasjonalstater, og en fragmentering av verden i 10 000 stater er utenkelig. Derfor kan ikke nasjonal selvbestemmelse (altså at man får sin egen nasjonalstat) være et universelt svar på problemer som har med kulturell og etnisk undertrykkelse å gjøre. Andre løsninger enn full uavhengighet

må altså finnes for de mange tusen folkegruppene som aldri vil få en etnisk basert stat. For det andre er det knapt noen av disse gruppene som har hele sitt territorium alene. Som en av landets fremste Russland-kjennere spissformulerte det nylig: Det finnes knapt en eneste sten i Sovjetunionen som ikke minst to etniske grupper gjør krav på (Waage 1991).

Alternativer til nasjonalisme

Historien kan fortelle oss at innholdet i etnisk identitet er foranderlig. Å være tysker, for eksempel, betyr noe ganske annet i dag enn det betød i 1933 eller i 1946. Statsgrenser er også foranderlige, skjont de forandrer seg på en mindre flytende, mer synlig måte. I alle fall er det neppe særlig dristig å forutsi at etnisk identitet vil fortsette å være viktig for et stort antall mennesker i lang tid fremover, og at verden vil bestå av et system av stater i overskuelig fremtid. Problemet som springer ut av de foregående refleksjonene, består i å forene de to uten at store folkegrupper blir skadelidende. Ovenfor har jeg påpekt det manglende sammenfall mellom nasjonalistisk ideologi («kartet») og den faktiske fordelingen av etniske grupper i verden («terrenget»), og har antydnet at nasjonalistiske ideologier har betydelig destruktivt potensial, ettersom de kobler en eksklusiv etnisk identitet sammen med den formidable makt den moderne stat representerer.

Avslutningsvis skal jeg antyde hvordan både stater og statsborgere kan forene de tilsynelatende motsigelsesfylte kravene om like rettigheter og kulturelt særpreg på fredelige måter. Det finnes faktisk eksempler på land hvor disse kravene oppfylles.

Når det gjelder staten, vil det være en fordel for dens minoriteter om den ikke har karakter av å være en etnisk basert nasjonalstat. Med andre ord: Det er uheldig om statens ideologi og

sosiale organisasjon representerer én av de etniske gruppene som har tilhørighet i landet. Gjør man statsbygging til et etnisk prosjekt, med eller mot minoritetenes samtykke, risikerer man å forsvare overgrep uten å merke det selv, fordi man tror man representerer fremskrittet, som antas å være dypt rotfestet i ens egen gruppe. Nå trenger ikke statens enhet å være legitimert gjennom en etnisk ideologi, men den kan uttrykkes gjennom en over-etnisk ideologi som samtidig betoner like rettigheter og retten til å tilhøre en minoritet. De føderalistiske ideologiene i land som Canada og Nigeria er forsøk på å forene disse tilsynelatende motsigelsesfylte kravene; det samme gjelder den eksplisitt fler-etniske nasjonale ideologi på Mauritius, hvor kulturelt mangfold blir betraktet som en verdi i seg selv. Slike løsninger er på ingen måte enkle, og såvel føderalisme som flerkulturell ideologi forutsetter kontinuerlig forhandling og en åpen politisk diskurs. Likevel er dette kanskje det beste alternativet til etniske nasjonalismer, hvor man med makt forsøker å forandre terrenget for å få det til å stemme overens med kartet. Det koster mindre å retusjere kartet.

Når det gjelder den individuelle statsborger og hans eller hennes tilhørighet, skal vi være oppmerksomme på at sosial identitet er et relativt fenomen, og at individer er preget av kryssende lojaliteter. Det betyr at et individ ikke bare er medlem av en etnisk gruppe, men at han eller hun også er medlem av en rekke andre grupper som ikke nødvendigvis bygger på etnisk medlemskap. En sikh i Punjab er medlem av sikhenes religiøse fellesskap, men han kan også f.eks. være medlem av kategorien indiske advokater; han kan ha hinduer til svigerfamilie og muslimer til naboer, han kan endog tilhøre et internasjonalt fellesskap av sosialister, og så videre. Det er ikke umulig å være luo og samtidig

identifisere seg med den kenyanske stat, men dette forutsetter at den kenyanske stat ikke identifiseres med en bestemt etnisk gruppe som kikuyuene. Hvilken identitet som er den mest grunnleggende i politisk sammenheng, er et empirisk spørsmål. Det er ikke nødvendigvis den etniske identiteten som er den viktigste, og tar vi en slik identitet for gitt i forskning om sosial identitet, risikerer vi å løpe de etniske ideologenes ærend uten å være klar over det.

Konkluderende bemerkninger: Makt, isolasjon og kontakt

Årsakene til væpnede konflikter som involverer stater og etniske grupper kan være geopolitisk press og destabilisering utenfra (Libanon), systematiske økonomiske forskjeller (Biafra), ujevn fordeling av borgerrettigheter (Sør-Afrika), kulturell dominans (Baskerland) eller en kombinasjon. Når slike konflikter understøttes av sivile borgere, er dette et tegn på at personers etniske identitet kan være et viktig uttrykk for deres verdighet og selvrespekt. Disse konfliktene kan derfor ikke avskrives som atavismer eller øvelser i primitiv brutalitet. Maktasymmetrien mellom stat og minoritet er vanligvis enorm, og knapt noen stat vil frivillig gi avkall på deler av sitt territorium. Minoriteter er derfor avhengige av internasjonal støtte for sin eventuelle suksess, enten deres prosjekt innebærer utskillelsen av sin egen stat eller mindre dramatiske former for autonomi. Imidlertid, som jeg har antydnet ovenfor, kan det være gode grunner for det internasjonale samfunn til å være forsiktig med å anerkjenne nye stater eller å støtte uavhengighetsbevegelser. Dersom man ønsker å fremelske menneskerettigheter og borgerrettigheter, kan man ikke ta det for gitt at slike forhold forbedres hver gang et nytt nasjonalflagg blir

heist. Det er heller ikke uten videre gitt at en etnisk basert stat er en nødvendig betingelse for kulturell selvbestemmelse. Denne konklusjonen innebærer fremfor alt at arbeidet med minoriteters rettigheter må prioriteres, både fordi de fleste minoriteter vil fortsette å være minoriteter, og fordi nasjoner har en tendens til å produsere minoriteter.

Maktfordeling mellom etniske grupper og desentralisering av makt på statsnivå synes generelt å forebygge voldelige etniske konflikter bedre enn nasjonalisme og krav om løsrivelse. Vi skal også være oppmerksomme på at etnisitet kan anta både destruktive og harmløse former. I Jugoslavia eksisterte etniske forskjeller naturligvis også mellom 1945 og 1991, men de førte ikke til vold i denne perioden. Dramatiske politiske hendelser, som massakren på sikher i Amritsar i 1984, har en tendens til å aksentuere fiendtlige former for etnisitet, selv i dagligdagse situasjoner. De som lider mest under en slik utvikling, er de familiene som blir splittet opp, folk som

er tvunget til å flytte og som dermed blir et «flyktningproblem», mennesker som mister sitt arbeid og dem som bor i nabolag som blir slagmarker. Når nasjonalisme også kan få slike utslag, kan det være verd å minne om at nasjonalismen verken er naturlig, eviggyldig eller gudegitt, og at det finnes alternativer, både på statsnivå og med tanke på personlig identitet.

La meg til slutt vende tilbake til spørsmålet om kontakt og isolasjon, som så vidt ble nevnt innledningsvis. Claude Lévi-Strauss har sagt at ethvert folk må frigjøre sitt iboende kreative potensial ved å finne den riktige balansen mellom isolasjon og kontakt med andre. For sterk isolasjon medfører stillstand og stagnasjon; for utbredt kontakt med omverdenen kan medføre assimilasjon og tap av tradisjon. I jakten på en slik likevekt mellom isolasjon og kontakt finnes det flere mulige alternativer, og det er ikke alle disse alternativene som forutsetter enhet mellom stat og kulturell gruppe.

Note

1. Seminaret ble arrangert på NUPI 18. september 1991. Forfatteren vil hermed takke arrangøren, Harald O. Skar, og seminardeltagerne for en livlig diskusjon.

Referanser

- Anderson, Benedict (1983) *Imagined Communities*. London: Verso
- Ardener, Edwin (1989) *The Voice of Prophecy and Other Essays*. Oxford: Blackwell
- Barth, Fredrik (1969) «Introduction», i Fredrik Barth (red.): *Ethnic Groups and Boundaries*, s. 9–37. Oslo: Universitetsforlaget
- Cohen, Abner (1974) *Two-Dimensional Man*. Berkeley: University of California Press
- Deutsch, Karl (1966) *Nationalism and Social Communication*. New York: MIT Press
- Eidheim, Harald (1971) *Aspects of the Lappish Minority Situation*. Oslo: Universitetsforlaget

- Epstein, A.L. (1978) *Ethos and Identity*. London: Tavistock
- Eriksen, Thomas Hylland (1991) «Ethnicity versus Nationalism», *Journal of Peace Research*, 28. årg., nr. 3, s. 263–279
- Friedman, Jonathan (1990) «Being in the World: Globalization and Localization.» I Mike Featherstone (red.): *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*, s. 311–328. London: SAGE
- Gellner, Ernest (1983) *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell
- Minority Rights Group (1990) *The Sikhs*. Report no. 65. London: MRG
- Neumann, Iver B. (1991) *Splittelse og samling. Sovjetunionen, EF og den nye europeiske orden*. Oslo: Universitetsforlaget
- Smith, Anthony D. (1983) *State and Nation in the Third World*. Brighton: Harvester
- Waage, Peter Norman (1991) «Sovjet vakler». *Dagbladet*, Oslo, august 1991